

۱۴۴۲۷۵۹

سلسله تک‌نگاشت‌های
الگوی اسلامی ایران پیشرفت

دستگاه جغرافیایی ایران

www.ketab.ir

رهبر فرزانه انقلاب اسلامی:

باید در طراحی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت
بر چهار عرصه‌ی فکر، علم، معنویت و زندگی تکیه شود
که در این میان، موضوع «فکر» بنیانی‌تر از بقیه‌ی عرصه‌ها است

در دیدار اعضای شورای عالی
مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت
۱۳۹۱/۱۲/۱۴

نویسنده	رامش، محمدحسین، ۱۳۴۴ -
مکان و نام بدیدآور	دستگاه جغرافیایی ایران / نگارش محمدحسین رامش، محمد راهدان مفرد.
مشخصات نشر	تهران: مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، ۱۳۹۵
مشخصات ظاهری	۹۲ ص.، مصور، جدول، نمودار.
فروتنی	سلسله نگاشت‌های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت: ۷۸.
شابک	۵۰۰۰۰ ریال ۴-۷۸-۷۶۱۱-۶۰۰-۹۷۸.
ویرایش فهرست	فصلنامه، ص: ۷۴
موضوع	جغرافیای انسانی -- ایران
Human geography -- Iran	
موضوع	جغرافیای انسانی -- ایران
Geography, An. -- Iran	
شناسه افزوده	۱۳۹۵ -
شناسه افزوده	مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت
رده بندی کنگره	۱۳۹۵ ۵۰۰ ۴۶۷۱۱
رده بندی دیویی	۴/۲۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	۴۳۶۲۸۲۱

سلسله تک نگاشت‌های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت: دستگاه جغرافیایی ایران

نگارش: دکتر محمدحسین رامش (استاد جغرافیای طبیعی دانشگاه تهران)
محمد راهدان مفرد (دانشجوی دکتری ژئومورفولوژی دانشگاه اصفهان)

ناشر: نشر الگوی پیشرفت، وابسته به مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

نوبت چاپ: اول، اردیبهشت ماه ۱۳۹۵

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۶۱۱-۷۸-۴

قیمت: ۵۰۰۰۰ ریال

تلفن: ۰۲۱ ۸۸۰۱۴۶۴۸ - ۰۲۱ ۸۸۶۳۴۰۰۸

www.olgou.ir

Email:olgou@olgou.ir

نشانی: تهران، خیابان جلال آل احمد، روبه‌روی بیمارستان شریعتی، شماره ۳
تمامی حقوق این اثر متعلق به مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت است.
مسئولیت دیدگاه‌های بیان‌شده در این تک نگاشت بر عهده مؤلفان محترم است.

پیشگفتار

تعیین مبانی، ارکان، چارچوب و مسیر پیشرفت کشور در نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران باید با مشاقت و استمرار و حضور همه جانبه دانشمندان، محققان، نخبگان دانشگاهی و حوزوی و جوانان این مرز و بوم صورت گیرد. به گواه تاریخ و تجارب گذشته، پیشرفتی همه جانبه و پایدار خواهد بود که مبانی اسلامی و اقتضائات ایرانی در آن توأمان مورد توجه باشد.

اینک مرکز الگوی اسلامی ایران، پیشرفت در آستانه اتمام سه سال تلاش‌های علمی، تخصصی و فکری درباره پیشرفت اسلامی ایرانی، برگزاری نشست‌های علمی و تخصصی، تاسیس اندیشکده‌های مرکز، انتشار صدها مقاله ارزشمند و تهیه نقشه راه تدوین الگو و انجام برخی از مراحل آن، در نظر دارد با هدف تولید دانش و آگاهی و گسترش و تعمیق ادبیات موضوعی در حوزه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، آثاری را به‌صورت تک‌نگاشت‌های علمی فاخر منتشر نماید. تک‌نگاشت نوشتاری تخصصی و نیمه‌مبسوط است که توسط یک پژوهشگر خبره در یک موضوع خاص نگاشته می‌شود. تک‌نگاشت از نظر حجم و محتوا - فاصل مقاله و کتاب است و نویسنده با پردازش و تحلیل یافته‌ها و مطالعات تخصصی پیشین و افزاین یافته‌های پژوهشی جدید خود و تحلیل جامع و منسجم آنها افق‌های تازه‌ای را در زمینه مورد بررسی می‌گشاید. سلسله تک‌نگاشت‌های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت که در مجلدات مختلف منتشر می‌شوند، حاصل تلاش جمعی از استادان، اندیشمندان و محققان دانشگاهی و حوزوی است که مراحل مختلف نگارش، ارزیابی، ویراستاری، تدوین و انتشار را با نظارت متخصصان و اهل فن گذرانده است و در اختیار صاحب‌نظران قرار می‌گیرد. در پایان از مساعدت‌ها و تلاش‌های ارزنده نویسندگان تک‌نگاشت‌ها و داوران و مراکز مختلف علمی و پژوهشی که ما را در تهیه، تدوین و انتشار این سلسله یاری رساندند، تقدیر و تشکر می‌شود. امید است این محتوای علمی بتواند افق‌های نو و روشنی را در پیش چشم متخصصان دانشگاهی و حوزوی بگشاید و هر روز در طی مسیر تدوین و تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت گام‌های بلندتر و استوارتری برداشته شود.

فهرست

۶	پیش گفتار (ایساگوگه)
۷	خلاصه
۱۱	مقدمه
۱۷	متن
۱۹	گام اول
۱۹	تجربه گرایی و برنامه دین تاج
۲۰	نظریه ساپیر - و فید
۲۱	نظریه تحلیل گفتمان
۲۳	گام دوم
۲۳	نظریه اقلیم اختری
۲۴	زمین بوم های اجتماعی
۲۴	نظریه آلومتری یخ
۲۶	گام سوم
۲۶	دستگاه جغرافیایی
۲۷	متن جغرافیایی
۳۱	دستگاه جغرافیایی ایران
۳۳	هویت مکان روستایی در ایران
۳۴	هویت مکان شهری در ایران
۳۶	هویت مکان مدنی روان در ایران
۳۷	سازمندی های مکانی در ایران
۴۲	نحوه محاسبه مقادیر عناصر شعاع هویت مکانی شهرهای ایران مرکزی
۴۲	جرم تمدنی (CPM) و جرم تولید یخ (IPM)
۴۸	نحوه محاسبه مقادیر عناصر شعاع هویت اجتماعی شهرهای ایران مرکزی
۴۸	جرم تولید فرهنگ (CPM)
۵۰	جرم تولید دانش (KPM)

۵۳	قوانین تصویر در آینه محدب
۵۶	میزان جیوه‌ای شدن
۵۹	مفهوم تنوع و پیچیدگی
۵۹	تنوع
۶۰	اصل پیچیدگی (Complexity)
۶۵	رابطه تنوع و پیچیدگی با عامل زمان
۶۹	نتیجه‌گیری و جمع‌بندی
۷۳	منابع
۷۴	منابع تکمیلی

پیش‌گفتار (ایساگوکه)

هوش اجتماعی^۱ ایرانیان تنها به همزیستی جمعی آنان محدود نمی‌شود و همواره به تأمل در فضای فکری دنیای پیرامون آن‌ها نیز معطوف بوده است. این ویژگی در مقاطعی از تاریخ که با آرامش اجتماعی بیشتری مقارن گردیده، ثمره و نتایج ارزشمندی به همراه داشته است. شاید بتوان یکی از ویژگی‌های تقریباً منحصر به فرد ملی ایرانیان را به خرد جمعی آن‌ها نسبت داد و تنها به تک انگاره‌های استثنایی فردی که امکان ظهور آن در همه جوامع می‌تواند وجود داشته باشد اتکا نکرد. ازجمله مصداق هوش اجتماعی ایرانیان تأملات تفکری در برابر مواجهه با همه‌گیر شدن ویژگی تمدنی آتن^۲ در عصر ماست. تمدن آتنی به پشتوانه موفقیت‌های چشم‌گیر خود در سده اخیر توانست در برابر سیاهی از ملل این رخنه را به وجود آورد که تنها راه تعالی جوامع تمسک به اصول این مدنی است و راه دیگر فراروی ملل وجود ندارد.

جامعه ایران چه در مرتبه باستان‌شناسی اسکندر و چه با ورود اسلام از شبه‌جزیره عربستان و چه در برابر تسلط مغول‌ها با تأمل این رقاب نگرست، بطوریکه از تسلط اسکندر چیزی جز نام رشته‌کوه‌های زاگرس^۳ و خاطره‌ای در ادبیات تاریخ ایران بر جای نماند و از پیروزی اعراب چیزی جز کتاب خدا و شیر خدا با همه عصمت و بی‌اش‌برگزیده نشد و در برابر مغول‌ها چیزی جز مشارکت‌های ژنتیکی که به واسطه پیوندهای نسلی به وجود آمده بود اثری باقی نماند. در برابر موج تمدن آتنی در عصر ما از همان ابتدا تأملات اجتماعی با بهره انقلاب مشروطه خود را نشان داد و در این رهگذر خود را نیازمند دانش‌افزایی برای درک بهتر باطن این مدنیت دانست. این معرفت در عصر امام خمینی (ره) به ثمر نشست و اکنون می‌توان قاطعانه گفت، ایرانیان اکنون به صورت اجمالی می‌دانند که نسبت آن‌ها با جامعه آتنی چیست؟ جهان آن‌ها، بهمان‌بینی آتنی چه تفاوتی دارد، تاریخ و هویت سرزمینی‌شان با تاریخ و هویت سرزمینی آن‌ها چه افتراقی دارد و فضای اجتماعی آن‌ها با فضای دست‌ساخته آتن چه وجه و نسبتی می‌تواند داشته باشد.

^۱ هوش اجتماعی یک شاخص جوهری در تمدن آفرینی ملل است و با نسبت فرهنگی و ممانات اجتماعی تفاوت دارد.

^۲ خاستگاه تمدن مغرب زمین آتن بوده است، لذا تمدنی که بعد از دوره رنسانس رفته رفته در اروپا و آمریکا شکل گرفته را اصطلاحاً تمدن آتنی می‌گویند.

^۳ نام رشته کوه‌های زاگرس، طاق و باطاق بوده که بعد از استیلای اسکندر به زاگرس تغییر یافت و این نام ماندگار ماند.

الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت بیانگر این فهم است که به صورت اجمالی با آتن متفاوت هستیم و چون جهان ما متفاوت است الگوی توسعه ما با آن‌ها نیز متفاوت خواهد بود زیرا نگاه ایرانیان به مسئله سعادت بشری با آن‌ها همسان نیست. بدیهی است همان‌گونه که الگوی مدنی در آتن بیش از چند سده و در جریان یک فرایند اجتماعی پرورده و شکل گرفت، نمی‌توان انتظار داشت اکنون که به فهم تفاوت‌ها نائل شده‌ایم، الگوی آماده از پیش طراحی شده ارائه دهیم و البته این بدان معنی است که هر الگویی تحقق یابد در جریان تأملات فکری، آرام آرام تبلور خواهد یافت و این سیر محتاج زمانی است که در آیین کلام امام خمینی (ره) به قرنی نسبت داده شده است.^۱

خلاصه

این نوشتار به درخواست آندکده آمایش بنیادین تدارک و تهیه گردیده و بیشتر معطوف به یک دیدگاه نظری پیرامون دستگاه جغرافیایی ایران است. در مورد عنوان «الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت» و تأکید آن به «ارزشی» و «مدنی و ایرانی» دلایل و استنادات متعددی بیان شده است، ولی بدون تردید نمی‌توان خود را از اندیشه‌ی نظری و بنیادی در این زمینه بی‌نیاز دانست. به‌طور کلی ایران ظرفی مکانی تلقی می‌شود که ارزش‌های اسلامی در آن باید تجلی یابد ولی این ظرف یک دستگاه سرزمینی است و بسیار فراتر از تحلیل‌های معمول در شکل دادن چهارچوب‌های معرفتی، منطق و سازمندی‌های طبیعی و اجتماعی ساکنان آن عمل می‌کند، به‌همین خاطر بدون شناخت این دستگاه سرزمینی هر چیدمان فضایی طراحی‌شده در عمل با اقبال روبرو نخواهد شد و تجارب تاریخ معاصر، گواهی بر این اتفاق است.

دستگاه جغرافیایی بر این حقیقت تأکید دارد که تنوع سرزمینی نه تنها عامل سازمندی‌های طبیعی که سازمندی‌های اجتماعی را نیز در کنترل دارد و تحول و پیشرفت هر سرزمینی بدون فهم این مفهوم با موفقیت روبرو نخواهد بود. دستگاه جغرافیایی منظومه‌ای است که نحوه و شکل تحول سرزمینی را در قالبی پایدار تقریر می‌کند و اصول دانش آمایش در این حوزه را به ما نشان می‌دهد. این اصطلاح که با مفهوم جدیدی وارد ادبیات جغرافیا شده و بیشتر متأثر از بینش معناشناسی در جغرافیاست، بر این نکته تأکید دارد که نقش عوامل و مولفه‌های جغرافیایی چیزی فراتر از تأثیرگذاری و تأثیرپذیری‌های متقابل محیط بر انسان را مطرح می‌کند. به عبارتی همان‌گونه

^۱ این قرن، قرن غلبه مستضعفان بر مستکبران است. (این جمله از سخنرانی‌های مشهور امام خمینی (ره) است.)

که هر جامعه‌ای می‌تواند دارای دستگاهی زبانی و یا فرهنگی باشد و نوع فهم و ادراک آن جامعه از پدیده‌های ملموس و مفاهیم، به ویژگی‌های آن دستگاه بستگی داشته باشد، جغرافیای مناطق نیز بر این سیاق می‌تواند دستگاهی سرزمینی به‌وجود آورد که بسیاری از ادراکات و تجارب محسوس و عینی انسان‌ها از محیط در قالب چنین دستگاهی تبلور یابد. دستگاه جغرافیایی ابزاری مفهومی است که هویت مکانی، ارتباط معنایی، سازماندهی‌های اجتماعی و منظومه‌ای از فرآیندهای جغرافیایی که در آن به‌صورت چشم‌اندازهای هویت‌دار تبلور می‌یابد را توضیح می‌دهد، لذا کوشش اصلی در این نوشتار تبیین نظریه‌ای تحت عنوان دستگاه جغرافیایی ایران به‌عنوان ضرورتی شناختی است. در به‌کارگیری واژه اسلامی-ایرانی برای مرکز الگو است و سعی دارد دغدغه‌های احتمالی نه‌گاه به‌صورت سؤالاتی به شکل زیر مطرح می‌شود را مبتنی بر روش‌شناختی معنایی پاسخ داده باشد.

* آیا ما با طرح چنین موضوعی (الگوی اسلامی-ایرانی) گرفتار عصبیتی ملی نشده‌ایم؟

* آیا با طرح ایرانی بودن امت، جهان‌شمولی گزاره‌های علمی خدشه‌دار نمی‌شود؟^۱

* آیا طرح واژه ایرانی در دنباله عبارت "الگو خود نقیضی در اسلامی بودن نیست؟"

* آیا بکار بردن چنین واژه‌ای (اسلامی-ایرانی) به راهبرد کلی انقلاب اسلامی که داعیه برپایی امت اسلامی را دارد لطمه وارد نمی‌سازد؟

* با توجه به مبحث جهانی‌شدن و تحولات تکنولوژیک، رواجی‌های نظریه دستگاه جغرافیایی را چگونه باید ارزیابی نمود؟

* آیا بین تحولات فرهنگی و تحرک جمعیتی و شغلی در عصر حاضر و تأکید بر حفظ سازماندهی‌های گذشته سرزمینی در دستگاه جغرافیایی، تعارض بنیادین وجود و ملموس دیده نمی‌شود؟

* آیا تمسک به نظریه دستگاه جغرافیایی صرف، نادیده انگاشتن سایر ابعاد اقتصادی، فرهنگی،

مدیریتی و ارزشی مؤثر در حفظ پایداری و وحدت ملی تلقی نمی‌شود؟

* بکار گرفتن ظرافت‌ها و آرایه توضیحات در مورد تعمیم قواعد علوم فیزیک و زیست‌شناسی در

^۱ بسیاری معتقدند آمایش سرزمین دارای اصول ثابتی است که مکان نمی‌شناسد و اعمال آن مانند قوانین فیزیک و ریاضی کلاسیک ثابت و فارغ از زمان و مکان است.

^۲ اسلام با ملی‌گرایی مخالف است. (امام خمینی (ره))

حوزه‌های دیگر مثل جامعه‌شناسی، تاریخ، فرهنگ و سیاست، مانند آنچه در دستگاه جغرافیایی مورد استفاده قرار گرفته تا چه حد مجاز و قابل اعتماد است؟

* آیا پذیرش دستگاه جغرافیایی بنا به تعبیری، گردن نهادن به پارادایم جبر محیطی نیست؟
* ایده دستگاه جغرافیایی با تدوین سند آمایش بنیادین به‌ویژه با مبانی اختصاصی و نظام مسائل

در «الگوی اسلامی - ایرانی» پیشرفت چه ارتباط ملموس و روشنی می‌تواند داشته باشد؟
گذشته از تحلیل این مسائل هدف دیگری که در این تکرنگاشت دنبال می‌شود، تبیین افتراق و مقایسه بین دو عینش در مورد مدیریت کلان جامعه یعنی «تفکر برنامه‌ریزی» و «آینده‌پژوهی» است. اگرچه این تفاوت در محافل علمی ایران کمتر مورد توجه قرار گرفته است ولی در مجموع می‌توان گفت مرکز الگوی اسلامی - ایرانی با انتخاب واژگانی چون پیشرفت به‌جای توسعه و ورود به مباحث ارزشی^۱، تلاش برای الت دادن به ویژگی‌های سرزمینی در راهبردهای عمومی خود، این تفاوت را تا حد زیادی بدرنگ و ناختم به عمق این افتراق‌ها نشان داده است.

در این تحقیق از تحلیل کلام استفاده شده است. تحلیل کلام^۱ از جمله روش‌های کیفی است که در مطالعات انسانی و اجتماعی بکار گرفته می‌شود و نگاه اصلی افتراق آن با روش‌های کلاسیک، طرح متن‌واره در پژوهش‌هاست. اگرچه در مطالعات جغرافیایی این‌گونه بررسی‌ها سابقه چندانی ندارد، ولی باید اذعان نمود که سابقه ورود این روش‌ها در جغرافیا با عناوین دیگر، به یکی دو دهه پیش برمی‌گردد. در این تکرنگاشت برای دستیابی به اهداف تحقیق ابتدا نسبت به واکاوی افکار و دکترین سایپر- ورف (۱۹۶۵) و دیلتای (۱۳۸۸) مبادرت و سپس با قرار دادن داده‌های ۲۸ گانه سرزمینی و اجتماعی، سعی شده فرایند انجام تحقیق در الگوریتمی، نمایش گذارده شود (شکل ۱). با تدوین چنین فرایندی در تهیه داده‌ها، نحوه تحلیل آن‌ها هم در متن جغرافیای ایران مستلزم بکارگیری واژگان و مفهوم‌سازی‌های جدید بود. لذا مفاهیمی چون جرم تمدنی^۲، جرم هویت اجتماعی^۳، جرم هویت مکانی^۴، شعاع هویت مکانی^۵ و اجتماعی^۶، جرم تولید

۱. Discourse analysis

۲. Civic mass

۳. Social identity mass

۴. Space identity mass

۵. Space identity radius

۶. Social identity radius

فرهنگ^۱، جرم تولید مدنی^۲، و به‌کارگیری کنام مدنی^۳ ضرورت می‌یافت و در نهایت برداش
مفهوم هویت آینده‌ای^۴ از جمله نوآوری‌های مفهومی برای تعریف دستگاه جغرافیایی^۵ ایران به-
شمار می‌آید. مفاهیمی که در ادبیات جغرافیایی ایران سابقه‌ای برای آن نمی‌توان متصور بود و بر
اساس اصول فیزیک آینده‌ها، مفهوم‌سازی هویت آینده‌ای تنویریه شد. این تلاش‌ها با استفاده از مدل
نیلز بور منجر به تعریف منظومه دستگاه جغرافیایی ایران گردید.

www.ketab.ir

-
- ^۱ . Culture Production Mass
 - ^۲ . Civic Production Mass
 - ^۳ . Civic nich
 - ^۴ . Miror identity
 - ^۵ . Geographical device